

MAPPING COMMEMORATIVE CULTURES, BEST PRACTICES AND LESSONS LEARNED

CASE STUDY: Turkey

AUTHOR: HAFIZA MERKEZİ

1. Arka plan

Modern Türkiye'nin tarihi, 1960'lardan bu yana, birbirini takip eden askeri darbeler ve otoriter yönetimin değişimi ile nispeten daha liberal dönemlerle şekillenmiştir. 1980 askeri darbesinin ardından binlerce siyasi aktivist hapse atıldı ve ağır işkencelere maruz kaldı; siyasi partiler kapatıldı ve toplumsal hareketler engellendi. Sonraki yıllarda sivil siyasete dönüş, hem siyasi açıdan hem de ekonomi açısından bir liberalleşme dönemi olarak algılandı. Siyasi partiler çoğaldı ve ülke hızla piyasa ekonomisine açıldı. Ancak, bu liberalleşme paradigması, 1980'ler ve 1990'ların tüm karmaşıklığını kapsamamaktadır. Dahası, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile Türk ordusu arasındaki şiddetli çatışma 1990'larda doruğa ulaştı ve özellikle Kürt siviller zorla yerlerinden edilme, zorla kaybedilme, işkence ve baskı politikalarına maruz kaldı. Bu yıllarda devlet baskısı sol ve İslamcı hareketleri de hedef aldı.

Siyasi şiddetin devam etmesine rağmen, sivil toplum girişimleri ve ulusal ideolojiye karşı mücadele 1990'larda büyüdü. Feminist hareket daha görünür hale geldi ve yasal değişiklikler ile kadın haklarının korunmasını talep etti. Türkiye'nin en büyük etnik-dini gruplarından biri olan Aleviler, diasporadaki Alevi topluluklarının desteğiyle, hakları ve ayrı bir dini varlık olarak tanınmak için mücadele etmeye ve örgütlenmeye başladılar. Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta ve 1980'de Çorum'da Alevi sivillere yönelik şiddetli soykırımın hafızası da bu güçlü seferberliğin temeliydi.

2. Sivas katliamı

Dördüncü Pir Sultan Abdal Şenliği 1993 yılında bir Anadolu kenti olan Sivas'ta yapıldı. Bu buluşma, toplumsal hakları ve farklı dini kimlikleri devlet tarafından tanınmayan Aleviler için çok önemli bir olaydı. Konferanslar, tartışmalar, konuşmalar ve dini ritüellerden oluşan şenlik, çeşitli Alevi STK'larını ve tanınmış kişileri bir araya getirdi. Şehir merkezindeki Madımak Oteli'nde kalan katılımcılar 2 Temmuz 1993'te, "Sivas Katliamı" olarak bilinen şiddet olaylarının kurbanı oldu. Sivas'taki bu toplanmaya karşı tutucu ve milliyetçi grupların devam eden protestolarının ardından Madımak Oteli ateşe verildi ve 33 genç şair ve entelektüel ile otel çalışanlarından 2 kişi öldürüldü. Olay sırasında faillerden ikisi de hayatını kaybetti. Katliam, Sünni radikal muhafazakar bir gruhun önderliğindeki kitlesel şiddetin bir sonucu olarak gerçekleşirken, saldırı sırasında hazır bulunan güvenlik güçleri kasıtlı olarak saldırıları durduraktan kaçındı.¹

Kundaklamayla ilgili olarak 124 kişi tutuklandı ve aralarından 33 kişi ilk olarak ölüm cezasına çarptırıldı. Ancak, ölüm cezası mahkumiyetleri 1998 yılında Temyiz Mahkemesi tarafından bozuldu ve birçok fail yargı sürecinde serbest bırakıldı veya affedildi. 2012'de, Alevi toplumunun ve insan hakları savunucularının mücadelesine rağmen davayı düşürmek için zamanaşımı uygulandı. 2015 yılında Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu (DDK) tarafından yayınlanan rapor, devlet yetkililerinin "ciddi ihmal ve kusurlarını" kabul ederek, katliamdaki sorumluluklarına işaret etti, ancak bu süreç sorumlulardan hesap sorulmasıyla sonuçlanmadı. Hayatta kalanlar, mağdurların yakınları ve Alevi toplumu adalet talep etmeye devam ettiler ve yetkililerin faille karşı gösterdiği hoşgörüyü kınadılar.

Saldırıların ardından hükümetin verdiği tepkiler ya olayın vahametini azaltmaya ya da bir komplo algısı yaratmaya yönelik oldu. Veyahut katliamı, değerleri yerel Sünni nüfusun değerleriyle çelişen solcu, ateist aydınlar karşı kendiliğinden gerçekleşen bir şiddet patlaması olarak nitelendirdi. Katliama ilişkin, yakın geçmişte Alevi topluluklarına yönelik pogromlara, şiddete ve nefret söylemine rağmen geliştirilen bu resmi yorum, özellikle Alevileri hedef alan bir şiddet geleneğinin varlığını inkar etti.

THE GLOBAL INITIATIVE FOR JUSTICE, TRUTH, AND RECONCILIATION

In 2014, the International Coalition of Sites of Conscience (ICSC) launched the Global Initiative for Justice, Truth & Reconciliation (GIJTR), a consortium of nine international organizations focused on offering holistic, integrative, and multidisciplinary approaches to issues of truth, justice, and reconciliation. GIJTR works primarily with local populations, civil society organizations, survivors, and governments to develop transitional justice approaches that are victim-centered and collaborative and support dignity, respect, inclusion, and transparency in societies emerging from conflict or periods of authoritarian rule. Since its founding, GIJTR has engaged with people from 72 countries, worked with 681 civil society organizations, conducted 323 community-driven projects, and documented more than 5,040 human rights violations.

For more information, please visit gijtr.org.

GIJTR

Global Initiative for Justice
Truth & Reconciliation

3. Devlet anlatısı

Devlet anlatısında hafızalaştırmaya çok az yer verildi. İlk yıllarda Alevi STK'ları ve diğer sivil toplum kuruluşlarının devam eden mücadelelerine rağmen 2 Temmuz'da herhangi bir kamusal anma töreni yapılmadı. Devlet, Madımak Otel'i'nin bir vicdan mekanına dönüştürülmesine de karşı çıktı. Bunun yerine, oteldeki restoran 2009 yılına kadar işletilmeye devam edildi, fakat sivil toplumun artan baskısı yüzünden aynı senede kapatıldı. Madımak Otel'i, Kasım 2010'da kamulaştırıldı ve yakın zamanda restore edilen bina çok işlevli bir alan olarak tasarlandı. Bir bölümü anma köşesi olarak kullanılacak binanın geri kalan bölümleri ise Bilim ve Kültür Merkezi'ne dönüştürüldü.

Bilim ve Kültür Merkezi 2011 baharında hizmete açıldı. Binanın lobisi 1993 yılında Sivas katliamında hayatını kaybedenlerin anıldığı bir yer olarak tasarlandı. Kurbanlara ait fotoğraflar ve temel bilgiler bu bölümde yer alıyor. Otuz yedi çeşme, kurbanların isimlerine göre alfabetik olarak sıralanmakta. Ancak devlet yetkilileri, bu bölümde o gün hayatını kaybeden iki failin de isimlerine yer verdi. Bunun yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu babası Mustafa Kemal'in büstü de bir aforizmasıyla birlikte anma köşesinde yer alıyor: "Toplumun içindeki farklı düşünceler, farklı inanışlar ne olursa olsun, milli birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmesini bilen bir milletin başaramayacağı iş, aşamayacağı bir engel yoktur." Müslüman ve Alevi ortaçağ bilginlerine atfedilen başka aforizmalar da binanın anma köşesinde kendilerine yer buldu. Ziyaretçiler anma bölümünü gezdikten sonra duygu ve düşüncelerini bir ziyaretçi defterine kaydedebiliyor. Tüm tasarım sürecini tek başına yürüten devlet Mustafa Kemal kültürünü araçsallaştırarak projenin eleştiriden muaf kalması için büyük çaba gösterdi.²

Bu mekân, bir Alevi katliamını hafızalaştırmak maksadıyla yapılan ilk devlet girişimidir. Birlik ve uzlaşmaya yönelik söylemsel vurgusuna rağmen, anma köşesi, yapının müzeleştirilmesini talep eden Alevi toplumu ve STK'lar tarafından öfkeyle karşılandı ve ağır bir şekilde eleştirildi. Kurbanların ailelerinin ve toplumun bir kesiminin mağdur merkezli bir vicdan mekanı için tekrarlanan taleplerini göz ardı eden hükümet yetkilileri, ne onarıcı adalet arayışına cevap verdi ne de olayın gerçekleşmesinde failerin ve devletin sorumluluğunun tanınmasını sağladı. Aksine, 2010 yılında siteyi ziyaret eden ilk hükümet temsilcisi, Devlet Bakanı Faruk Çelik, kasıtlı olarak mağdurlar ile failer arasındaki farkı bulanıklaştırdı ve sorumluluğu kimliği belirsiz dış odaklara yükledi:

"2 Temmuz 1993 tarihimizin acı günlerinden biridir... O gün sinsi odaklar kendi karanlık senaryolarını sahnelemek istediler...Madımak'ın acısı tüm Türkiye'nin acısıdır. Bu olayın tarafı olmaz; bu olayın tarafı olmak aslında yangını söndürmemek demektir... 2 Temmuz 1993'te hayatını kaybeden otuz yedi vatandaşımızı bu otelin önünde saygıyla rahmetle anıyorum."³

Mağdurların aileleri, yakınlarının failerle yan yana anılmasından duydukları öfke ve acıyı dile getirdi. Alevi dernekleri ve mağdurların yakınları, iki failin isimlerinin kaldırılmasını son yıllarda ısrarla talep etmeye devam etti. Son olarak, Mayıs 2022'de Sivas Valisi, failerin isimlerinin anma köşesinden kaldırılmasını emretti.⁴ Ancak, mağdur yakınları ve sivil toplum inisiyatifleri, bu kararın kamuoyuna açıklanmamış olmasından rahatsızlık duyduklarını dile getirerek resmi anıtın henüz beklentilerini karşılamaktan uzak olduğunu vurguladı:

"Bu bizim için yeterli değildir. Asıl hedefimiz o mekanın Utanç Müzesi'ne dönüştürülmesidir [...] Hangi gün isimlerin silindiğini bilmiyoruz. Sanırım bunu sessiz sedasız yapmak istemişler [...] Silineceği günü bilseydik o gün oraya giderdik, kamuoyu oluştururduk."⁵

Özetle, faillere tanınan cezasızlıkla birleştiğinde, mevcut devlet destekli hafızalaştırma projesi, geçmişteki suçlarla gerçekten yüzleşilebileceği bir ortam yaratmak yerine, Türkiye'deki Alevi toplumunun ve demokrasi yanlısı güçlerin öfkesini körükledi.

ALTERNATIF ANLATILAR

1993'ten beri, mağdur yakınları ve onların mirasına sahip çıkanlar, kundaklamayla ilgili resmi anlatıya meydan okudular ve alanı bir anma mekanı olarak yeniden sahiplenmişlerdir. STK'lar ve Alevi örgütleri tarafından kundaklamanın olduğu 2 Temmuz günü Sivas'ta her sene anma töreni düzenleniyor. Anma, 1970'lerde Alevilere ve solculara yönelik şiddet sahnelerine tanıklık eden, Sivas'ın merkezindeki "Alevi mahallesi" olarak bilinen Alibaba'dan yola çıkan bir alay ile başlıyor. Alayı, katılımcılar Alibaba'ya dönmeden önce çiçeklerin bırakıldığı eski Madımak Oteli'nin önünde sona erdiriyor. Yıllar geçtikçe bu anma, güvenlik güçleri tarafından farklı kısıtlamalarla karşı karşıya kaldı. Bilim ve Kültür Merkezi'nin açılışının ardından 2011 yılından itibaren bulunduğu caddeye barikatlar kurularak binaya giriş engellendi. Son yıllarda polis ile katılımcılar arasında sık sık çatışmalar yaşanmış ve polis, katılımcıların katliam yerine yaklaşmasını engellemek için göz yaşartıcı gaz kullanmıştır.

Bu anma törenlerinde özellikle şehitlik teması ön plana çıkmakta.⁶ Sivas katliamının kurbanları şehit olarak kutsanıyor ve kundaklama saldırısı ile 680 Kerbela savaşından bu yana Şiilere ve Alevilere yönelik bir dizi tarihi zulüm arasında bağ kuruluyor. Anma töreninde özellikle şehitlerin kaderi, bayrama adını veren 16. yüzyıl ozanı Pir Sultan Abdal'ın şehadetiyle ilişkilendiriliyor ve alayın ilk sıraları şehit ailelerine ayrılıyor. Bu yaklaşım, katliamı çoklu seküler şiddet ve baskı döngülerinin bir sembolüne dönüştürmekte ve anmaya farklı bir dini çağrışım kazandırmaktadır. Alevi toplumu tarafından çok yaygın olarak kabul edilen bu anlatı, katliamın bugüne kadar sürekli olarak anılmış olmasının da kanıtlandığı gibi, seferberlik için güçlü bir araçtır. Bununla birlikte, kurbanların ve yakınlarının kişisel deneyimlerini ve öznelliklerini de silme riski taşımaktadır. Ayrıca, Alevi şehitolojisine entegre ederek anma, olayı 1990'ların devlet ve toplumsal şiddet kalıpları içinde bağlamsallaştırma konusunda pek bir şey yapmıyor. Türkiye'deki pek çok hafızalaştırma çabasında yaygın olan bu topluluk/cemaat merkezli yaklaşım, farklı mağdur ve hayatta kalan gruplarının acılarını kabul edecek ve onarım, diyalog ve uzlaşmayı teşvik edecek ortak bir belleğin yaratılmasının önünde engeldir.

Her yıl yapılan anma törenlerinin yanı sıra, Türkiye'den ve diasporadan STK'lar ve Alevi örgütleri, Madımak Oteli'nin bir vicdan mekânına; katliama ve Türkiye'deki Alevi toplumunun yaşadığı şiddet ve ayrımcılık tarihine adanmış bir "Utanç Müzesi"ne dönüştürülmesini ısrarla savunmaktadır. Bu talep ilk olarak kundaklamadan birkaç gün sonra bir grup aktivist tarafından, yetkilileri kundaklama saldırısının "tanığı" olarak Madımak Otel'inin binasını korumaya ve burayı "utanç müzesi" ilan etmeye çağıran bir kampanyayla dile getirildi. Olayın TV'de yayınlanması,

özellikle de öfkeli bir kalabalıkla çevrili binanın ateşe verilmesinin travmatik görüntüleri, aktivistlerin yerinde anıtlılaştırma/hafızalaştırma taleplerinin şekillenmesine katkıda bulundu.⁷ 2009 yılında “Demokratik açılım” kapsamında hükümet tarafından düzenlenen bir toplantıya katılan Alevi temsilcileri tarafından devlet destekli “Utañ Müzesi” talebi yinelenmişti, ancak bir yıl sonra açılışı yapılan Bilim ve Kültür Merkezi beklentilerini karşılamaktan uzak kaldı. Bugüne kadar, yıllık anma törenlerinde “Utañ Müzesi” talep eden pankartlar açılmaya devam ederken hem devlet yetkilileri hem de Sivas’taki Sünni nüfusun çoğunluğu bu tür bir hafızalaştırma çalışmasına karşı çıkmakta ısrar ediyor.⁸ Alevi Bektaşı Federasyonu’nun kurucularından Ali Kenanoğlu’nun ifadesiyle, böyle bir müze, toplumda Alevilerin içinde bulunduğu duruma dikkat çekecek ve faileri utandırma yoluyla bu tür katliamların tekrarlanmamasına katkı sağlayacaktır:

“Artık böyle olaylardan ders çıkarılsın, insanlar “biz ne yapmışız” desin. Belki şu anda yaşayanlar demese bile, onların çocukları, torunları ilerde desinler ki “ya bizim dedelerimiz, babalarımız, analarımız ne yapmışlar yahu, nasıl kötü işler yapmışlar. İnsan bundan utanır,” desinler. Bu nedenle Utañ Müzesi, İbret Müzesi gibi isimler kullanmıştık.”⁹

Utancı ve duygulanımı vurgulayan bu hafızalaştırma yaklaşımı, hayatta kalanların, kurbanların yakınlarının ve mağdur gruplarının acılarının kamuoyu tarafından kabul edildiğini ve failerin sorumlu tutulduğunu görme ihtiyacını yansıtıyor. Aynı zamanda, 1993’te televizyonda yaşanan katliamı izleyen izleyicilerin bir kısmının hissettiği utancı ve çaresizlik duygusunu da aktarıyor. Ancak bu bakış açısı, özellikle yerel bir bağlamda, bölünmeleri derinleştirme ve yeni gerilimleri ve şiddeti tetikleme riskini de beraberinde getiriyor. Köktenci ve milliyetçi unsurların önemli bir kısmı, büyük şehirlere veya yurt dışına göç etmemiş Alevi azınlıkla birlikte yaşamaktadır. Her halükarda, hafızalaştırma çabasına daha geniş bir toplumsal kesimin katılımını teşvik etmek ve bu tür katliamların tekrar yaşanmasını önlemek için farklı stratejiler geliştirmek gerekiyor.

Sivas Katliamı, Sivas’taki ana anmanın yanı sıra sol parti ve örgütler başta olmak üzere muhalefet gruplarının hafızasında ve eylemliliğinde önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerin yanı sıra daha küçük şehirlerde bazen yerel belediyelerin desteğiyle, kurbanları anmak ve adalet çağrısı yapmak için başka aktivist gruplarının da Alevi örgütlerine katıldığı anma törenleri veya toplantılar düzenleniyor. Alevi derneklerini, siyasi partileri, sendikaları, STK’ları ve taban örgütlerini yerel şubelerinde bir araya getiren “2 Temmuz Platformu” bu anma törenlerinde aktif olarak yer almaktadır. Farklı siyasi partilerin pankartlarının görülebildiği bu etkinliklerde Sivas Katliamı’nın anılması, ezilenler adına verilen daha geniş bir siyasi mücadeleyle bütünleşiyor. Bu anma törenlerinin çoğu 2 Temmuz’dan önceki günlerde düzenleniyor ve katılımcılar Sivas’taki anma törenine katılmaya davet ediliyor.¹⁰ Bu anma törenleriyle ilgili sosyal medya aktivizmi, ilgili örgütlere siyasi mesajları yayma fırsatı da veriyor. Bu tür yerel ve dijital anma etkinlikleri çok daha geniş bir paydaş grubunu kapsamakta ve alternatif bir hafıza kültürünün inşasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, bu anma törenlerinin güçlü siyasi yönelimi, özellikle sol grupların azınlıkta olduğu ve muhafazakar ve milliyetçi değerlerin hakim olduğu bir toplumda, daha geniş bir kitleye ulaşmanın önünde bir engel teşkil etmekte.

Kültür alanı, Sivas Katliamı'nın hafızalaştırılması için bir diğer önemli kanaldır ve kurbanların sanat ve edebiyat alanlarında bıraktığı izleri yansıtır. 53 yaşında kundaklama sonucu hayatını kaybeden Alevi şairler, Metin Altıok veya Behçet Aysan gibi bazı kurbanlar adına her yıl ödül törenleri düzenleniyor. Böylece 2022'de Metin Altıok Şiir Ödülü 28 yılını hapiste geçiren siyasi tutuklu İlhan Sami Çomak'a verildi.¹¹ Bu ödüller, kurbanları becerileri ve yaratıcılıkları üzerinden hatırlayarak ve onlarla aynı değerleri paylaşan sanatçıları ve yazarları destekleyerek farklı bir anma biçimi sunuyor. Öte yandan Sivas katliamı, katliamın dehşetini anlatmak için görsel arşivlere ve tanıklıklara dayanan Soner Yalçın ve Can Dünder gibi tanınmış gazeteci ve aktivistlerin kaleme alıp yönettiği birçok belgesel filme ilham kaynağı oldu.¹² Son olarak, 2008 yılında Genco Erkal tarafından yönetilen "Sivas 93" adlı belgesel oyun, kurbanların ailelerinin de katıldığı gala ile Türkiye'nin farklı bölgelerinde turneye çıktı.¹³

Tüm bu anma örnekleri, Alevi yurttaşların ve daha geniş anlamda inançları veya düşünceleri nedeniyle ezilen ve/veya siyasi mücadeleye veya sivil toplumsal aktivizme dahil olan geniş bir yelpazedeki kişi ve grupların kolektif hafızasında Sivas katliamının istisnai mirasını göstermektedir. Sivas mağdurlarının ailelerinin siyasi suç mağdurlarının ailelerini bir araya getirmek için Temmuz 2009'da hayata geçirilen Toplumsal Bellek Platformu'na katılımı, bu bağlantının ve anma ile hakikat ve adalet talebi arasındaki sıkı eklemelenmenin simgesidir.¹⁴

4. Hafıza Merkezi'nin Sivas katliamını hafızalaştırma çalışması

Geçmişle yüzleşmeyi teşvik etmek Hafıza Merkezi'nin amaç ve misyonunun merkezinde yer alıyor. 2011 yılında kuruluşundan bu yana merkez, geçiş dönemi adaleti perspektifini esas alan hafızalaştırma çalışmalarının önemini vurgulamıştır. Geçmişle yüzleşmeye yönelik bu çalışmada, adalet ve hesap verebilirlik mücadelesi, geçmişteki insan hakları ihlalleri hakkında bilgi üretme ve paylaşma ile birlikte kapsayıcı ve eleştirel hafızalaştırma biçimlerini teşvik etme çabalarıyla sıkı bir şekilde eklemeleniyor.

Bu çabaların bir sonucu Hafıza Merkezi'nin *Memorialize Türkiye* web sitesidir. Bu dijital platform, incelenen her hafızalaştırma projesinin, hafızalaştırılan olaylar veya süreçler hakkında temel arka plan bilgileri, hafızalaştırma çabalarının karşılaştığı zorluklar ve bunların kamuoyu tarafından nasıl karşılandığı hakkında eleştirel bir değerlendirmesini sunar.¹⁵ Bu web sitesi tüm hafızalaştırma çabalarını kapsadığını veya Türkiye'deki hafıza sahnesinin tüm farklı bileşenlerini içerdiğini iddia etmemektedir. Amacı daha çok hafızalaştırma çabalarının farklı yöntem ve yaklaşımlarını ve Türkiye'deki resmi anlatılara, inkar ve nefret söylemlerine karşı koymadaki rolünü ortaya koymaktır. Her bir hafızalaştırma çabası, ziyaretçiyi, resmi söylemde ve ana akım akademi ve medyada kasıtlı olarak reddedilen veya yanlış yorumlanan tarihi zulümler, ağır insan hakları ihlalleri veya kültürel mirasın yok edilmesi vakaları üzerinde düşünmeye davet ediyor. Aynı zamanda, tüm platform kendi içinde bir vicdan mekanı işlevi görerek, ziyaretçileri Türkiye'deki devlet şiddeti, milliyetçilik ve ayrımcı uygulamaların birbiriyle ilişkili boyutlarının yanı sıra fiziksel veya dijital anıtlar aracılığıyla tek taraflı, geleneksel anlatılara karşı koymanın yaratıcı yollarını daha geniş bir şekilde düşünmeye teşvik ediyor.

Sivas Bilim ve Kültür Merkezi, web sitesinde yer verilen hafızalaştırma çabalarından birisi.¹⁶ Platformda çoğunlukla toplumsal grupların öncülüğündeki girişimler yer alırken, Sivas Bilim ve Kültür Merkezi'nin de dahil edilmesi, 2002'den beri iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) yönetimi altında desteklenen resmi anma uygulamalarını eleştirel bir şekilde değerlendirme amacını taşıyor. İlgili içerikte, güvenlik güçlerinin pasifliği ve faillerin cezasız kalması vurgulanarak, olaylar ve takip eden yargısal süreç hakkında bilgi verilmektedir. Sitedeki yazı, bu olayla ilgili resmi anlatı ile sivil toplumun Madımak Oteli'ni bir Utanç Müzesi'ne dönüştürmek ve Sivas Kundaklaması'nın Alevi toplumunu hedef alan bir katliam olarak tanınmasını sağlamak için mücadele etmesini tezat çabalar olarak ele almakta. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bu resmi girişimin başarısız olduğu, aksine kutuplaşmanın artmasına ve mağdurların bir kenara itilmesine katkıda bulunduğu sonucuna varılmaktadır.

*Memorialize Turkey sitesinin yanı sıra Hafıza Merkezi sosyal medya hesaplarından 2 Temmuz Sivas Katliamı gibi önemli tarihleri anıyor ve olayla ilgili hashtag'ler paylaşıyor.*¹⁷ 2 Temmuz 2020'de Hafıza Merkezi, Alevi Bektaşî Federasyonu kurucularından milletvekili Ali Kenanoğlu ile de bir röportaj yayınladı.¹⁸ Röportaj, 1980'de onlarca Alevi'nin öldürüldüğü Sivas Katliamı ve Çorum Katliamı'nın hafızasına ve inkarına odaklanıyor. Bu röportajda, bu topluluk lideri, Alevi topluluğunu hedef alan toplumsal ve devlet şiddetinin uzun tarihi içinde Sivas Katliamı'nı bağlamsallaştırıyor. Ayrıca tanıklığın önemini ve toplum öncülüğündeki inisiyatiflerin rolünün altını çiziyor; bu katliamları belgeleme ve hafızalaştırma girişimindeki koordinasyon ve yöntem eksikliğini eleştiriyor. Bu röportaj, Hafıza Merkezi'nin hafızalaştırma çabalarında yer alan mağdurlara, STK'lara ve aktivistlere eleştirel ve analitik bir yaklaşımla ses verme çabalarının bir parçası.

5. Çıkarılan dersler

Sivas Katliamı'nın resmi anması, Türkiye bağlamındaki çoğu resmi anma pratiklerini karakterize eden önemli önyargı ve eksikliklerin somut bir örneğidir. Resmi girişimler, Türkiye'deki hafızalaştırma alanının kutuplaşmış yapısını yansıtmakta ve hesap verebilirlik, uzlaşma veya onarım yerine siyasi görüşler ve hedefler tarafına göre şekillenme eğilimi gösteriyor. Bu durum, özellikle son yıllarda, Sivas gibi geçmişteki katliamları sahiplenme çabasını, ulusal bir bayram haline gelen 15 Temmuz 2016 başarısız darbe girişimin anılmasında görüldüğü gibi, kendi hafıza alanını oluşturmak için yeni tarihler ve olaylar seçme belirleme çabalarıyla birleştiren AKP hükümeti döneminde yaşanmıştır.¹⁹ İyi-kötü, galip-mağlup, sadık-düşman arasındaki ikilemler, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemiyle ilgili diğer kamusal anmaların da merkezinde yer alır. Anmaya değer görülen olaylar tek taraflı olmaya devam ettiği veya militarist ve şovenist bir duruşa hizmet edecek şekilde yanlış yorumlandığı sürece, toplumsal hafıza inşası uzlaşmaya davet etmekten ziyade milliyetçiliği ve önyargıları güçlendirecektir. Daha mutabakata dayalı ve etkili hafızalaştırma pratiklerini geliştirmek için, devlet yetkililerinin sivil toplum örgütleri, akademisyenler ve geçmişte yaşanan zulüm, çatışma veya insan hakları ihlallerinin mağdurları/hayatta kalanları ile diyalog ve fikir

alışverişlerine dayalı daha kapsayıcı bir yaklaşım benimsemesi gerekecektir. Hem hafızalaştırmanın amaçları hem de yöntemleri uzmanlar ve paydaşlarla geniş bir istişarenin konusu olmalı ve hükümet yetkilileri uluslararası düzeyde hafızalaştırma teorilerini ve en iyi uygulamaları dikkate almalıdır. Ancak, Türkiye’de demokrasiye yönelik devam eden baskılar ve siyasi partiler arasında milliyetçi ve ayrımcı görüşlerin yaygınlığı göz önüne alındığında, Türkiye’de kısa vadede böyle bir dönüşümün gerçekleşmesi pek olası gözükmemekte.

Öte yandan Sivas katliamı örneği, 2000’li yıllardan itibaren giderek zorlaşan koşullara rağmen gelişen, toplumsal grupların öncülüğünde hayata geçirilen çaba ve mücadelelerin dinamizmini de yansıtmaktadır. Türkiye’de süregelen baskıcı süreç, resmi söylemlerde inkar edilen veya çarpıtılan insan hakları ihlallerini ve olayları hafızalaştıran/anan sivil inisiyatiflerin kırılma gücünü de göstermiştir. Alınan ana derslerden biri, mümkün olduğunda STK’lar, mağdur ağları, meslek örgütleri ve yerel güçler dahil olmak üzere farklı aktörler ve kuruluşlar arasında geniş koalisyonlar geliştirmenin önemi olmuştur. Sivas Katliamı’nı anmak için siyasi partilerin, sendikaların ve Alevi örgütlerinin ortak mücadelesi bunu iyi bir şekilde göstermektedir. Bir başka örnek de 10 Ekim 2015’te düzenlenen barış mitiğinde 103 kişinin ölümüne neden olan İŞİD’e atfedilen Ankara Garı terör saldırısının hafızalaştırılmasıdır. 2019 yılında meslek örgütleri, sendika ve 10 Ekim Derneği tarafından organize edilerek “Emek, Barış ve Demokrasi Anıt Meydanı ve Anma Yeri Uluslararası Fikir ve Tasarım Projesi Yarışması” düzenlendi ve kazanan proje Ankara Belediyesi’ne takdim edildi.²⁰ Henüz proje hayata geçirilmemiş olsa da bu bütünsel yaklaşım, kamusal alanda anlamlı ve kalıcı anıtlar yaratmak için oldukça önemli.

Suçlamalarla ve gözdağıyla karşı karşıya kalan alternatif hafızalaştırma çabalarında yer alan kişiler, fiziksel anıtların yanı sıra hafızalaştırmanın yenilikçi yollarını aramaya da devam ediyor. Hafıza yürüyüşleri, etkileşimli haritalar, performanslar veya hikaye anlatımı gibi dijital alanlarda ve yenilikçi formatlarla üretilen çalışmalar, baskının etkisinin yumuşatılmasının ve genç nesillere erişimin yollarıdır. Ancak bu girişimlerin sürdürülebilirliği, yazarların ve paydaşların dayanışma ağlarına, sivil toplum kuruluşlarına ve bazı durumlarda diasporik desteğe dayanarak seferber olmasına bağlıdır. Madımak katliamı örneğinde, Alevi diasporası ve Avrupa’daki örgütler tarafından sunulan mali ve sembolik destek, mağdurların kendileri tarafından finanse edilen bir proje yerine devlet destekli bir müzenin mutlak gerekliliği konusunda ısrarcı olmalarına rağmen, olay etrafında gelişen toplumsal hareketlilikte önemli bir rol oynamıştır. Toplumsal kesimlerin öncülüğündeki faaliyetler, kamusal eğitim, ana akım medya ve kamusal alan gibi kilit kanallara erişimden yoksun olduğu sürece, geçmişteki insan hakları ihlalleri hakkında farkındalık yaratmak için mücadele edecek ve daha geniş bir toplumsal kesimle uzlaşmaya önemli bir katkıda bulunmakta zorlanacaktır. Bu bakımdan, demokratikleşmenin yokluğunda, baskının etkisini hafifletmeye yönelik pratiklerin resmi ve toplumsal kesimlerin öncülüğündeki hafızalaştırma çabaları arasındaki karşıtlığı çözme şansı çok az. Buna ek olarak, hafıza alanının farklı mağdur ve hayatta kalan grupları arasında bölünmüş olması, ortak bir hafıza kültürünün ortaya çıkmasının önünde bir engel teşkil etmektedir.

6. En iyi uygulama örnekleri

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye, katliamları ve ağır insan hakları ihlallerini görmezden gelen veya inkâr eden, alternatif hafıza anlatılarını ise susturan veya kriminalize eden hegemonik, devlet merkezli bir ulusal anlatı ile özdeşleşmiştir. Bununla birlikte, 1980'lerden itibaren, giderek artan sayıda girişim, bellek sahnesini derinden dönüştürmeye ve eleştirel anlatılara ve yeni anma biçimlerine alan açmaya katkıda bulundu. Aşağıdaki üç örnek, kamusal alandaki fiziksel anmalardan dijital projelere ve daha geniş kamuoyunu hafızalaştırma girişimlerine dahil etme girişimlerine kadar bu hafıza sahnesinin esnekliğine dair bir fikir verecektir.

Ağır insan hakları ihlalleri alanında Cumartesi Anneleri/İnsanları, Türkiye'nin en eski ve en etkili anma girişimlerinden birini oluşturmaktadır.²¹ 27 Mayıs 1995'te, zorla kaybedilen Kürtlerin yakınları ve insan hakları savunucuları, İstanbul'da İstiklal Caddesi'nde yer alan Galatasaray Lisesi'nin önünde bir araya gelerek burayı dinamik bir vicdan mekanına dönüştürdü. Arjantinli The Mothers of the Plaza de Mayo gibi, onların oturma eylemi hem bir protesto hem de her Cumartesi tekrarlanacak bir anmaydı. Kaybedilenlerin fotoğraflarını taşıyan katılımcıların iki ana talebi var: çocuklarına veya yoldaşlarına ne olduğuna dair somut ve güvenilir bilgi; ve failerin yargı önünde hesap vereceği davalar. Cumartesi Anneleri, Türk siyasi tarihinde mağdurların öncülüğünde düzenlenen ilk anma törenlerinden birini temsil ediyor. İstanbul'daki bir araya gelişler polis baskısı nedeniyle 1999'da durdu, ancak 2009'da üst düzey yetkililere karşı açılan davalarla birlikte yeniden başladı. Cumartesi Anneleri, 25 Ağustos 2018'de 700. buluşmanın yasaklanmasına kadar Galatasaray Meydanı'nda toplanmaya devam etti. Cumartesi Anneleri/İnsanları hareketi 1995 yılından bu yana, Kürt illerinde 1990'larda gerçekleştirilen ağır insan hakları ihlallerinin tanınmasında büyük rol oynadı. Cumartesi Anneleri/İnsanları'nın anma buluşmaları son yıllarda polis müdahaleleri ile sistematik olarak engellenmiş ve birçok eylemci hakkında kovuşturma süreci devam etse de hareket sivil itaatsizliğin ve adalet mücadelesinin eşsiz bir simgesi olmaya devam etmektedir.²²

Devlet baskısına ve kamusal alanda toplanma ve anma yasaklarına karşı koymak amacıyla, giderek artan sayıda sivil toplum girişimi dijital platformlar ve anma kanalları geliştirdi. 2007 yılında genç bir Türk milliyetçisi tarafından Hrant Dink'in öldürülmesiyle kurulan Hrant Dink Vakfı'nın yaptığı gibi . Hrant Dink, Türk-Ermeni uzlaşmasını, Türkiye'deki insan ve azınlık haklarını yılmadan savunan, Agos gazetesinin genel yayın yönetmeni, Türkiyeli Ermeni bir gazeteci idi.²³ Hrant Dink'in Türkiye tarihinin ihtilafli meselelerin kamuoyunda daha fazla ilgi görmesine katkısı çok değerliydi ve Vakıf, onun mücadelesini yenilikçi yollarla sürdürmeyi başardı. Özellikle, Kültürel Miras programı, farklı toplulukların görmezden gelinmiş mirasını kültürel eserler merceğinden ortaya çıkarmaya çalışan özgün bir yaklaşım geliştirmiştir.²⁴ Vakıf, daha geniş kitlelere ulaşmak için bir yıl içinde 20.000 kişiye ulaşan mobil uygulama²⁵ *KarDes'i hayata geçirdi*. Uygulama, kullanıcılarını İstanbul'daki 1000'e yakın çok kültürlü yapının yerini ve tarihini keşfetmeye, orada yaşayan insanların hikayelerini dinlemeye, semt ve yerlerin eski fotoğraflarını görmeye veya hayal etmeye davet ediyor. Türk toplumunda milliyetçilik ve ırkçılık yaygınlığını korurken, kültürel mirasa odaklanmak, etnik-dini çeşitlilik konusunda daha geniş bir kitlenin farkındalığını artırmanın daha uzlaşmacı bir yoludur. Böylece, Türk resmi anlatısını ve son yüzyılda farklı toplulukların maruz kaldığı yıkım ve asimilasyon süreçlerini sorgulamak için bir alan açmaktadır.

Son olarak, son yıllarda Hafıza Merkezi, genç yurttaşlara özel bir odaklanarak toplumsal hafızaya ilişkin meseleler etrafında yapıcı bir kamusal diyalog ve tartışmayı teşvik ediyor. *Hafıza ve Gençliği* projesi, 2021 yılından bu yana, insan haklarına, toplumsal çeşitliliğe ve tarihsel travmalara özel bir vurgu yaparak, gençler arasında eleştirel düşünmeyi ve geçmişe dair farkındalığı teşvik etmeyi amaçlıyor.²⁶ Proje, Türkiye’den farklı coğrafi, eğitimsel ve sosyo-kültürel geçmişlere sahip genç vatandaşları kapsıyor. Gençler, çalıştaylara ve saha ziyaretlerine katılıyor ve toplumsal hafıza alanında kendi projelerini gerçekleştirme fırsatı buluyorlar. Bu proje, daha genç bir kitleye ulaşmak ve onları Alevi toplumu da dahil olmak üzere farklı etnik-dini gruplara yönelik devlet şiddeti, katliamlar ve ayrımcılık konularında tartışmaya dahil etmek için yeni bir alan açmıştır. Bir yıllık pilot projenin ardından ikinci *Hafıza ve Gençlik* projesi Haziran 2022’de başladı. 2-3 Temmuz 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen ilk atölye dizisinde katılımcılar hafızalaştırma politikaları ve pratikleri üzerine düşünmeye davet edildi ve bir oturum Sivas katliamı ve onun etrafındaki karşıt hafızalaştırma yaklaşımlarına ayrıldı. Hafıza Merkezi böylelikle faaliyetlerinin erişilebilirliğini artırmayı ve gençleri geçmişle yüzleşmeye ve uzlaşma çabalarına aktif olarak dahil etmeyi çalışıyor.

NOTLAR

- 1 Etienne Copeaux, “Esquisse no 67- Sivas, 2 juillet 1993-La Fabrication de l’ennemi”, 2017, <https://www.susam-sokak.fr/2017/06/esquisse-n-67-sivas-2-juillet-1993-la-fabrikasyon-de-l-ennemi.html>.
- 2 Eray Çaylı, 2019, “Making violence public: spatializing (counter)publicness through the 1993 Sivas Arson attack”, Turkey, International Journal of Urban and Regional Research, http://eprints.lse.ac.uk/91776/1/Cayli_Making-violence-public.pdf.
- 3 <https://www.iha.com.tr/haber-faruk-celik-madimakta-127639/>.
- 4 <https://www.gazeteduvar.com.tr/madimak-anitindan-iki-saldirganin-adlari-kaldirildi-haber-1564247>.
- 5 <https://medyascope.tv/2022/05/11/madimak-anitindan-saldirganlarin-isimleri-kaldirildi-bilseydik-o-gun-oraya-gider-kamuoyu-olusturduk/>.
- 6 Eray Çaylı, 2020, “The politics of spatial testimony: the role of space in witnessing martyrdom and shame during and after a widely televised and collectively perpetrated arson attack in Turkey”, Space and Culture, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1206331220906090>.
- 7 Eray Çaylı, 2020.
- 8 <https://www.sivilsayfalar.org/2021/07/05/madimak-the-story-of-retrogression-injustice-and-unmitigated-pain/>.
- 9 “Ali Kenanoğlu ile Mülakatı: Çorum’dan Madimak’a Hatırlamak ve Unutmak”, Hafıza Merkezi, 2 Temmuz 2020, <https://hakikatadalethafiza.org/ali-kenanoğlu-ile-soylesi-corumdan-madimaka-hatirlamak-ve-unutmak-uzerine>
- 10 <https://www.sivilsayfalar.org/2019/07/01/2-temmuz-platformu-sivasin-isigi-sonmeyecek/>.
- 11 <https://bianet.org/english/human-rights/259591-ilhan-sami-comak-awarded-the-15th-metin-altiok-poetry-prize>.
- 12 <https://www.hurriyetdailynews.com/sivas-massacre-remembered-through-new-documentary-68428> ; <https://www.dailymotion.com/video/x2wdawh>.
- 13 <https://www.youtube.com/watch?v=Zfc3aTQG5Jc>.
- 14 https://www.ido.org.tr/lib_yayin/45.pdf.
- 15 <https://memorializeturkey.com/en/>.
- 16 <https://memorializeturkey.com/en/memorial/sivas-science-and-culture-center/>.
- 17 <https://mobile.twitter.com/hakikatadalet/status/1410945532390952960>.
- 18 <https://hakikatadalethafiza.org/ali-kenanoğlu-ile-soylesi-corumdan-madimaka-hatirlamak-ve-unutmak-uzerine/>
- 19 15 Temmuz 2016’da Türk ordusunun bir bölümü, hükümeti devirmek için birçok büyük şehirde koordineli bir operasyon başlattı. Ancak darbe girişimi birkaç saat içinde yenilgiye uğratıldı ve hükümet suçunu yaygın bir ulusötesi dini hareketin lideri ve AKP’nin eski müttefiki Fetullah Gülen’e yükledi. Darbe girişimini iki yıl boyunca olağanüstü hal ve Gülen’in ve diğer siyasi muhaliflerin sözde takipçilerini hedef alan kitlesel tutuklamalar ve tasfiyeler izledi.
- 20 <https://en.10ekimanitmevdan.org/>.
- 21 <https://memorializeturkey.com/en/memorial/saturday-mothers/>.
- 22 <https://www.sessizkalma.org/en/defender/saturday-motherspeople>.
- 23 Ermeni Soykırımı, I. Dünya Savaşı (1914-18) sırasında Jön Türk hükümeti tarafından Osmanlı İmparatorluğu’nun Ermeni tebaasına karşı yürütülen bir tehcir ve toplu katliam harekâtıdır. Ermeni halkını yok etmeye yönelik kasıtlı bir girişimin tarihsel kanıtlarına rağmen, Türk hükümeti bugüne kadar soykırımı tanıma çağrılarına direnmiş ve bir grup olarak Ermeni halkına karşı uygulanan resmi bir imha politikasını reddetmiştir.
- 24 <https://hrantdink.org/en/bolis/activities/projects/cultural-heritage>.
- 25 https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=ZLTuH9hV74s&feature=emb_title.
- 26 <https://hakikatadalethafiza.org/en/calisma/hafiza-ve-genclik/>.

GIJTR

Global Initiative for Justice
Truth & Reconciliation